

Ieva KUPLĀ

LU Latviešu valodas institūts

VERBA *krist* DAUDZNOZĪMĪBA LATVIEŠU VALODĀ

Leksikogrāfijā viena no pamatproblēmām ir daudznozīmīgu vārdu atspoguļošana vārdnīcās. Vienas valodas skaidrojošajās vārdnīcās vārda nozīmju skaits atšķiras. Tā, piemēram, verba *krist* definēto nozīmju daudzums latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās ir šāds: *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* (LLVV) minētas 24 verba *krist* nozīmes, *Latviešu valodas vārdnīcā* (LVV) – 17 nozīmes un *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā* (MLVV) – 18 nozīmes.

Latviešu valodniecībā leksiskā polisēmija raksturota dažādos aspektos, tā, piemēram, valodnieces Alise Laua, Ruta Veidemane un Inta Freimane analizējušas vārdu nozīmes, to klasifikāciju un struktūru, pievērsušās polisēmijas un homonīmijas norobežošanas problēmām (Laua 1964; Laua 1981; Veidemane 1970a; Freimane 1993). R. Veidemane aplūkojusi polisēmiju sinonīmijas problemātikas aspektā, analizējot sinonīmijas un polisēmijas attiecības (Veidemane 1970b). Savukārt I. Freimane polisēmiju raksturojusi verbu semantiskās saistāmības aspektā (Freimane 1975; 1976; 1983; 1984). Laimdota Oldere pievērsusies adjektīva *labs* polisēmijas raksturošanai, izmantojot semantisko komponentu analīzes metodi, un aplūkojusi „Polisēmisku adjektīvu leksiski semantiskos sakarus sinonīmiskā un antonīmiskā aspektā” (Oldere 1997; Oldere 2008). Rita Bāliņa pētījusi verbu *atspīdēt* un *apvīt* polisēmijas pētīšanas iespējas, leksiski semantisko variantu noteikšanai izmantojot kontekstu (Bāliņa 1972). Šā raksta autore ieskicējusi verbu daudznozīmības pētīšanas veidus, izmantojot semantisko komponentu analīzes metodi, semantisko saistāmību un prototipu pieeju (Kuplā 2008; Kuplā 2010).

Šajā rakstā, izstrādājot verba *krist* nozīmju sistēmu, aplūkots tā lietojums mūsdienu latviešu valodas korpusā. Lai pēc iespējas precīzāk konstatētu verba *krist* nozīmju sistēmu, ņemtas vērā arī latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās definētās nozīmes, kuru apkopojums dots tabulā (sk. pielikumā). Tabulā ar vienādiem apzīmējumiem atzīmētas nozīmes, kuras, pēc raksta autores domām, iespējams apvienot.

Valodniecībā, pētot vārda nozīmju savstarpējos sakarus, tos iespējams aplūkot dažādos aspektos, piemēram, paradigmātiski, izmantojot semantisko komponentu analīzes metodi. Šīs metodes pamatā ir uzskats, ka vārda nozīme sastāv no semantisko elementu kopuma (К о б о з е в а 2007, 109). Analizējot daudznozīmīga vārda nozīmju sistēmu, tā nozīmes iespējams dalīt semantiskajos elementos, tādējādi noskaidrojot nozīmju kopīgos un atšķirīgos semantiskos elementus. Nozīmju sistēmas ietvaros semantiskie elementi tiek norobežoti, sastatot viena vārda nozīmes ar citām tā paša vārda nozīmēm. Nozīmes tiek konstatētas pēc kopīgajiem semantiskajiem elementiem, kas ļauj apvienot un vispārināt semantiski līdzīgos lietojumus.

Daudznozīmīgu vārdu nozīmju sistēmas analīzē būtiskas ir arī sintagma-tiskās attieksmes, kuras ir iespējams noteikt, izmantojot saistāmības pieeju. Analizējot vārdus saistāmības aspektā, būtiski ir aplūkot vārda lietojumu kontekstā, jo tas nosaka, kura no vārda nozīmēm ir aktuāla konkrētā situācijā. Par kontekstu uzskata „tekstu, teksta daļu, kas ir nepieciešama un pietiekama kādas tekstā lietotas valodas vienības noteikšanai” (VPSV, 193).

Izmantojot kontekstu valodas vienību analīzē, valodnieciskajā literatūrā kontekstus klasificē dažādi, piemēram, lietuviešu valodniece Evalda Jakaitiene (*Evalda Jakaitienė*) izšķir: makrokontekstu, kas aptver lielu valodas runātā akta daļu, piemēram, rakstu, rindkopu, kurā izklāstītas cieši saistītas domas, un mikrokontekstu, kas aptver informāciju teikuma robežās (Jakaitienė 1980, 35). Taču indiešu profesors Niladri Sekhars Dašs (*Niladri Sekhar Dash*), analizējot kontekstu un kontekstuālās vārda nozīmes, uzskata, ka vārda nozīmju noteikšanai svarīgi ir aplūkot vārdu šādos kontekstos: lokālā jeb vārdu savienojumu kontekstā, teikuma kontekstā, tēmas jeb makrokontekstā un globālajā kontekstā (D a s h 2008, 22).

Rakstā, aplūkojot verba *krist* polisēmisko nozīmju struktūru, semantiskās saistāmības analīzē izmantots mikrokonteksts, par to uzskatot vārdu lietojumu savienojumos, jo „saistāmības pētījumi ļauj identificēt valodas elementus, atklāt to daudzfunkcionalitāti, noteikt pārnesto nozīmju veidošanos” (Г а к 1990, 483).

Leksiskās semantikas pētījumos izmantojama arī kognitīvajā lingvistikā izstrādātā prototipu pieeja. Tajā par vārda nozīmi uzskata kompleksu kognitīvu struktūru, kuru ietekmē gan valodas lietotāju pieredze, kultūras fons, sociālā kopiena, gan arī aktuālā lietojuma situācija un valodas lietotāja motivācija tajā (E v a n s 2007, 131). Prototipu teorijas pamatā būtiska ir semantisko kategoriju un atbilstošo valodas vienību pētīšana.

Kognitīvistu skatījumā semantisko kategoriju veido:

- 1) prototips, kas vislabāk raksturo doto kategoriju, tātad pamatnozīme;
- 2) perifērija, kurā ietilpst kategorijas locekļi, kam piemīt kāda no prototipa pazīmēm, – atvasinātās nozīmes (E v a n s 2007, 15).

Vārda nozīmju analizē, salīdzinot prototipisko nozīmi ar citām vārda nozīmēm, iespējams sniegt vispārīgu priekšstatu par vārda lietojumu.

No kognitīvās lingvistikas viedokļa vārda nozīmes veidojas, tās konceptualizējot. Šo procesu vislabāk atspoguļo Gilla Fokonjēra (*Gilles Fauconnier*) izstrādātā domu telpas teorija, kurā uzskata, ka nozīmju veidošanās galvenokārt ir saistīta ar konceptuālizācijas mehānismiem – metonīmiju un metaforu veidošanu (E v a n s, G r e e n 2006, 363), jo uz telpisko attieksmju pamata rodas pārnestās nozīmes.

Šajā rakstā, analizējot verba *krist* nozīmju sistēmu, tā leksiskās polisēmijas noteikšanā izmantotas visas iepriekš minētās pētīšanas pieejas, tādējādi mēģinot izstrādāt precīzāku verba *krist* nozīmju sistēmu. Lai atspoguļotu verba *krist* atšķirīgo fizisko kustības virzienu, tas parādīts shematiski.

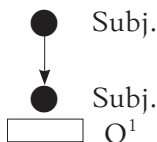
Verba *krist* nozīmju sistēmu veido šādas nozīmes:

- Virzīties uz leju, piemēram:

Vai es kaut reizi vispār iedomājos, ka lidmašīnas mēdz krist, ka dzīve var vienā mirklī apstāties, nē taču!

Komunālās pārvaldes komunālās nozares vadītājs pastāstīja, ka šogad lapas krīt jau vairāk nekā astoņu nedēļu garumā.

Verba pamatnozīmi raksturo semantiskais saistījums – subjekts (dzīvs vai nedzīvs), verbs. Tā nosauktais krišanas virziens shematiski attēlojams šādi:

Aplūkojot verba *krist* lietojumu pamatnozīmē, jāatzīst, ka verbam piesaistītais subjekts neietekmē verba nozīmi, tāpēc jāpiekrīt tam, ka „vārda pamatnozīme ir vismazāk atkarīga no konteksta, tas ir, no vārda pozīcijas konkrētos izteicienos” (J a k a i t i e n ě 2009, 88).

¹ Orientieris – objekts, uz kuru tiek vērsta kustības virzība.

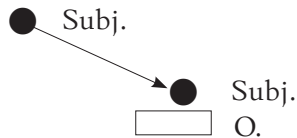
Šajā nozīmē iespējams ietvert latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētās pamatnozīmes – ‘virzīties gaisā, lejup smaguma spēka ietekmē (par priekšmetiem)’ (LLVV); ‘virzīties (pa gaisu) lejup smaguma spēka ietekmē; lit, snigt, ritēt (par nokrišņiem); arī plūst (no augšas) – par ūdeni’ (LVV); ‘virzīties (no augšas) lejup smaguma spēka ietekmē’ (MLVV).

Analizējot verba *krist* lietojumu mūsdienu latviešu valodas korpusā, iespējams definēt šādas atvasinātās nozīmes:

- Mainīties stāvoklim no vertikāla horizontālā, piemēram:

Sākumā treneris māca, kā cīnoties pareizi pārvietoties, krist uz muguras, uz priekšu vai sāniem un nesisisties.

Viņš krita ceļos šīs varenības priekšā.

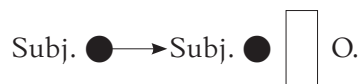
Semantiskajā saistāmībā šo nozīmi izsaka saistījums – subjekts (dzīvs vai nedzīvs), kurš maina ķermeņa stāvokli, verbs un orientieris. Par orientieri uzskatāms kustības gala punkts, uz kuru subjekta darbība tiek vērsta vai ar ko tiek precizēts darbības virziens, krišanas rezultāts. Verbu *krist* saistījumā ar orientieri lieto, lai arī nosauktu virsmu, uz ko vērsts darbības rezultāts. Tā var būt konkrēta virsma vai cilvēka ķermeņa daļa, piemēram, *krist uz zemes, uz grīdas, uz galvas, uz rokas*. Tātad, lai realizētu šo nozīmi, obligāts ir verba *krist* saistījums ar orientieri.

Aplūkojot verba *krist* atvasināto nozīmju skaidrojumus latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, jāatzīst, ka šajā nozīmē var ietvert atvasināto nozīmi: ‘zūdot līdzsvaram, balstam, pārvietoties no (parasti) vertikāla stāvokļa horizontālā’ (LLVV, līdzīgi arī LVV, MLVV).

- Virzīties, parasti strauji, mesties (kur, kam virsū, pie kā), izplatīties, piemēram:

Nesaku, ka nepieciešams publiski izsaiņot dāvanas un pateicībā krist ap kaklu katram dāvinātājam, tomēr...

Asarām acīs viņa priecīga krīt ap kaklu mammai un pateicas par atbalstu.

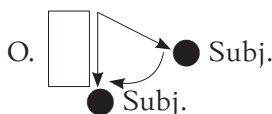
Ņemot vērā analizējamo materiālu, jāsecina, ka semantiski šo nozīmi realizē saistījums – subjekts (dzīvs vai nedzīvs), verbs, orientieris, uz ko darbība vērsta, kas palīdz precizēt darbības norises virzienu – horizontāli. Šīs nozīmes izteikšanai būtiski semantiskie elementi ir ‘strauji’, ‘izplatīties’.

Šajā nozīmē iekļaujamas latviešu valodas skaidrojošo vārdnīcu definīcijās minētās nozīmes: ‘veikt strauju kustību, strauji mesties (kur)’ (LLVV, līdzīgi arī LVV, MLVV); ‘mesties virsū, uzbrukt (kādam)’ (LLVV, līdzīgi arī MLVV); ‘strauji mesties (pie ēdiena) un sākt steidzīgi ēst’ (LLVV, līdzīgi arī MLVV); ‘izplatīties (kādā virzienā); atrasties (uz kā, pāri kam – par ēnu); tikt vērstam (uz ko – par skatienu)’ (LVV, līdzīgi arī LLVV, MLVV).

- Strauji tikt novietotam stāvus, piemēram:

.. jāsež tā, ka **elkoņi brīvi krīt gar sāniem.**

*Atkal jau pārlicinātībā par sevi stāvēju ar taisnu muguru, **rokām maigi krītot gar sāniem.***

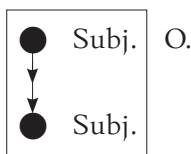
Šo nozīmi precizē semantiskie elementi ‘strauji tikt virzītam uz leju’, ‘atrasties, būt novietotam uz leju’, tās saistāmība ir subjekts (dzīvs vai nedzīvs), verbs, orientieris, attiecībā pret kuru subjekts tiek virzīts vertikāli vai arī atrodas vertikālā stāvoklī.

Šajā nozīmē iekļaujamas šādas verba *krīt* atvasinātās nozīmes: ‘tikt strauji virzītam lejup (parasti par paceltu roku, plecu). Strauji, arī nespēkā liekties lejup (par galvu)’ (LLVV, līdzīgi arī LVV, MLVV).

- Samazināties, piemēram:

*Mēmelē **ūdens līmenis krīt.***

*Naftas cena pieaug, bet **zelta cena krīt** – tādas tendences bija vērojamas preču tirgū aprīlī.*

Darbības virzība sakrīt ar pamatnozīmi, taču krišanas process tiek saistīts tikai ar nedzīviem subjektiem. No semantiskās saistāmības aspekta to realizē

saistījums – subjekts (nedzīvs), verbs, orientieris, kurā noris darbība. Šo nozīmi galvenokārt izsaka metonīmiski nozīmes pārnesumi, piemēram, *termometra stabiņš krīt*.

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās tā definēta: ‘kristies, kļūt zemākam; pazemināties, samazināties’ (LVV, līdzīgi arī LLVV, MLVV).

- Mainīties stāvoklim, parasti nonākot nevēlamā stāvoklī, retāk tikt pozitīvi ietekmētam, piemēram:

Jūs varat noņemt kādu infekciju vai krist par upuri kādai alerģijai, no kuras pēc tam grūti atbrīvoties.

Salasījām pilnus atkritumu maisus, un bērni krita tādā azartā, ka sāka iet pa lielceļu uz abām pusēm, tīrīdami grāvmalas.

Aplūkojot šo verba *krist* atvasināto nozīmi, jāatzīst, ka tās nosaukšanai ir nepieciešams minēt objektu, parasti, lokatīvā, kas raksturo subjekta (dzīva) fiziskā un emocionālā stāvokļa maiņu, tā vērtējumu sabiedrībā, retāk nolūku. Tā, piemēram, verba *krist* saistījumā *krist kaunā*, verba *krist* nozīmi ‘nokļūt (nevēlamā, bīstamā situācijā, sliktos apstākļos)’ (LVV) nosaka piesaistītā lietvārda nozīme „kauns” ‘morālas jūtas, kas saistītas ar nepatīkamu pārdzīvojumu, piemēram, par kādu nodarījumu, rīcību’ (LLVV 4, 214), jo verba *krist* pamatnozīmē ‘virzīties (pa gaisu) lejup smaguma spēka ietekmē; līt, snigt, ritēt (par nokrišņiem); arī plūst (no augšas) – par ūdeni’ (LVV) nav šāda semantiskā elementa. Tātad šīs nozīmes izprašanai ir nepieciešams plašāks konteksts – saistījums, jo bez tā verbs *krist* realizē tikai pamatnozīmi. Aplūkojot saistījumus, kas izsaka šo nozīmi, jāatzīst, ka tie ir metaforiski.

Šajā nozīmē iekļaujamas šādas verba *krist* atvasinātās nozīmes: ‘nokļūt (nevēlamā, bīstamā situācijā, sliktos apstākļos)’; ‘nonākt (nevēlamā psihiskā vai fizioloģiskā stāvoklī); arī degradēties, morāli pagrīmt’ (LVV, līdzīgi arī LLVV, MLVV); ‘tikt ieņemtam kaujā, beigt pretoties, nonākt pretinieka varā; tikt likvidētam’ (par valsts varu, iekārtu) (LVV, līdzīgi arī LLVV, MLVV); ‘kaitīgi iedarboties’ (LLVV, līdzīgi arī LVV, MLVV), ‘nodoties (kam); aizrauties (ar ko)’ (LVV, līdzīgi arī LLVV, MLVV).

- Mirt, piemēram:

Es likšu viņam krist no zobena pašam savā zemē.

Tādā nestrādās vienkārši cilvēki no ielas [..], bet gan kāds, kam īpašnieks patiešām var uzticēties, – cilvēks, kas stāvēs un kritīs par ideju un darbu, ko tas dara.

Lai realizētu šo nozīmi, būtiski ir nosaukt līdzekli, ar kuru tiek panākts verba *krist* nozīmē minētais rezultāts, vai objektu, kas ir šīs darbības cēlonis,

jo verba *krist* pamatnozīmē nav ietverts semantiskais elements ‘tikt nonāvētam’. Jāpiebilst, ka šī nozīme tiek realizēta tikai metaforiskos nozīmju pārnesumos.

Šī nozīme sakrīt ar latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minēto nozīmi ‘tikt nonāvētam; mirt (par daudzjiem), nobeigties (par dzīvniekiem) (LVV, līdzīgi arī LLVV, MLVV).

- Rīkojoties, parasti nejauši, gūt rezultātu, attiecināt uz kādu, piemēram:

Kaut arī Jurgis aizrautīgi flirtēja ar mums visām, beigās viņa izvēle krita uz mani.

Aizdomas par zādzību krīt uz kaimiņiem.

Šo nozīmi realizē saistījums – subjekts (parasti nekonkrēts), verbs, objekts, uz kuru darbība tiek attiecināta. Tās precizēšanai svarīgs semantiskais elements ir ‘nejaušība’. Galvenokārt tā tiek izteikta metaforiski.

Latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās to definē šādi: ‘nejauši nonākt rīcībā, piemēram, tikt (kādam), nākt (kāda) rīcībā, parasti pēkšņi vai nejauši’ (LVV, līdzīgi arī LLVV, MLVV); ‘attiekties uz kādu, skart (kādu)’ (LLVV, līdzīgi MLVV).

Aplūkojot verba *krist* nozīmju sistēmu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, jāsecina, ka dažas no atvasinātajām nozīmēm, kā, piemēram, ‘brukt, grūt’ (savienojumā ar „kopā”, LLVV, līdzīgi arī LVV, MLVV); ‘nokarāties, arī nokarāties un skart (ko), atrasties vertikāli vai slīpi (uz kā, pāri kam) – par matiem, audumu u. tml.’ (LLVV, līdzīgi arī LVV, MLVV); ‘strauji vērties ciet, tikt strauji vērtam ciet’ (parasti ar vārdu „ciet”, LLVV, līdzīgi arī LVV, MLVV); ‘nepiegult, neturēties stingri klāt un slīdēt nost, atdalīties’ (kopā ar vārdiem „nost”, „ārā”, „laukā”, LLVV, līdzīgi arī LVV, MLVV); ‘sākt bārt, rāt (kādu), sākt pārmest (kādam)’ (parasti ar vārdu „kopā”, LLVV, LVV, līdzīgi arī MLVV) u.c., realizē piesaistītā adverba vai piedēkļa nozīmes, kas ir ekvivalentas verba nozīmei, piemēram, verba *krist* saistījums ar adverbu „nost” nosauc adverba „nost” atvasināto nozīmi, kurā tas ‘norāda, ka (kas) tiek atdalīts, attālināts, atņemts (no kā)’ (LLVV 5, 690), piemēram:

Apmetums daļēji sāk krist nost.

Kurpes krīt nost no kājām.

Secinājumi

Tātad, izmantojot iepriekš minētās polisēmijas pētīšanas pieejas un analizējot latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās minētās verba *krist* definīcijas, kā arī mūsdienu latviešu valodas korpusā esošos verba *krist* piemērus, pēc

raksta autores domām, iespējams veidot šādu verba *krist* nozīmju sistēmu, kurā nozīmju secība izraudzīta pēc to tuvuma pamatnozīmei:

1. Virzīties uz leju.

*Toties rudenī ir savs labums: zālē paukšķēdami **krīt āboli**, kam labpatīk augt tieši tajos ābeles zaros, kas iestiepušies šaipus sētai.*

2. Mainīties stāvoklim no vertikāla horizontālā.

*Katrs atradīs romantiskāko vietu, kur **krist ceļos** savas iecerētās priekšā.*

3. Virzīties, parasti strauji, mesties (kur, kam virsū, pie kā), izplatīties.

*Viņa nespēj aizrautīgi **krist ap kaklu** un strauji nodibināt familiāras attiecības.*

4. Strauji tikt novietotam stāvus.

*Viņš bezspēkā ļāva savām **rokām krist gar sāniem**.*

5. Samazināties.

*Ezeros **ūdens līmenis krīt**.*

6. Mainīties stāvoklim, parasti nonākot nevēlamā stāvoklī, retāk tikt pozitīvi ietekmētam.

***Viņš krīt izmisumā**, jo vairs nevar savilkt galus.*

7. Mirt.

*Divkaujā **krīt abi brāļi**.*

8. Rīkojoties, parasti nejauši, gūt rezultātu, attiecināt uz kādu.

*Pirmā **loze krīta uz mūrējamo smilti**.*

Aplūkojot iepriekš minētās leksiskās polisēmijas pētīšanas pieejas, jāatzīst, ka, tās apvienojot, iespējams vispārināt, precizēt un sistematizēt skaidrojošās vārdnīcās fiksēto verba *krist* atvasināto nozīmju skaitu. Jāsecina, ka verba *krist* atvasinātās nozīmes iespējams konstatēt, pētot ar verbu *krist* nosaukto atšķirīgo fiziskās kustības virzienu telpiskā aspektā, kā arī verba *krist* lietojumu metaforiskos un metonīmiskos vārda nozīmes pārnesumos. Piekrītot kognitīvajā lingvistikā izteiktajam atzinumam, ka atvasināto nozīmju sistēma ir process, kurā noris jaunu nozīmju veidošanās, jāatzīst, ka vārda nozīmes sistēma nav noslēgta, tāpēc vārdnīcās nav lietderīgi pārāk detalizēti raksturot vārda nozīmju nianses.

PIELIKUMS

LLVV 4, 429–435	LVV, 547–549	MLVV
<p><u>1. Virzīties gaisā lejup smaguma spēka ietekmē (par priekšmetiem). Akmens krīt lejup.</u> // Par cilvēkiem vai dzīvniekiem. <i>Jātnieks krīt no zirga.</i> // Snigt (par sniegu); virzīties gaisā lejup (par sniega pārslām, krusu u.c.). <i>Aiz loga mīkstām, lielām pārslām krita sniegs.</i> // Ritēt lejup (par asarām). <i>Asara pēc asaras.. krita uz priekšauta.</i> // Strauji plūst, virzīties lejup (parasti no samēra liela augstuma) – par ūdeni. <i>Ūdens krita no dambja.</i> // parasti divd. formā ar not. galotni: kritušais. Tāds, kas pēc bojājuma vai nogatavošanās ir atdalījies no augļu koka (par augli). <i>Uzlasīt kritušos ābolus.</i> // Nonākt planētas atmosfērā (par meteoriem). <i>Meteors krīt.</i> // Izplatīties vertikāli (par zibeni). <i>Zibeņi.. krita kaut kur aiz Melnezera.</i> // pārn. Rasties (par rasu). <i>Sudrabota rasa krita.</i> // parasti savienojumā ar „sirdī”, „dvēselē”; pārn. Izraisīt jūtas. Rasties, tikt izraisītam (par psihisku, parasti emocionālu, stāvokli). <i>Kad tu laimīgi smeji, kādā sirdī krīt skumjas.</i> // pārn. Paiet (par laikposmu). <i>Krīt stundas.. krīt dienas.</i></p>	<p><u>1. Virzīties (pa gaisu) lejup smaguma spēka ietekmē; lit, snigt, ritēt (par nokrišņiem); arī plūst (no augšas)</u> – par ūdeni. <i>Lapas, skujuas, čiekuri krīt no kokiem.</i></p>	<p><u>1. Virzīties (no augšas) lejup smaguma spēka ietekmē. Čiekuri krīt zemē no egles.</u></p>
<p><u>2. Zūdot līdzsvaram, balstam, pārvietoties no (parasti) vertikāla stāvokļa horizontālā, tupus u. tml. stāvoklī (par cilvēkiem vai dzīvniekiem).</u> <i>Krist uz muguras.</i> // Zūdot līdzsvaram, balstam, pārvietoties, gāzties no vertikāla stāvokļa horizontālā (par augiem). <i>Priedes krīt cīsmā.</i> // Par priekšmetiem. <i>Tornis krīt.</i> // Strauji, arī nespēkā gulties. <i>Krist gultā.</i> // Brukt, grūt. <i>Krist drupās.</i></p>	<p><u>2. Strauji mainīt stāvokli (parasti no vertikāla stāvokļa horizontālā, tupus u.c.), zūdot līdzsvaram vai balstam.</u> <i>Bērns skrien un krīt.</i></p>	<p><u>2. Strauji mainīt stāvokli (parasti no vertikāla stāvokļa horizontālā).</u> <i>Bērns skrien un krīt.</i> // Kā ietekmē liekties, arī gāzties (zemē) – par augiem. <i>Labība krīt veldrē.</i> // Gāzties, brukt, grūt. <i>Mūra sēta krīt drupās.</i></p>
<p><u>3. Veikt strauju kustību, strauji mesties (kur). Krist pie kājām.</u></p>	<p><u>3. Strauji mesties (kur, pie kā, kam virsū).</u> <i>Krist pie zemes.</i></p>	<p><u>3. Ar strauju kustību ienemt kādu stāvokli.</u> <i>Krist ceļos, uz ceļiem.</i></p>

<p>4. parasti 3. pers. <u>Tikt strauji virzītam lejup</u> (parasti par paceltu roku); strauji, arī nespēkā liekties lejup (par galvu). ..rokas klēpī krīt.. // Ar vēzienu tikt strauji virzītam lejup (piem., par pātagu). ..krīt smags cirvois, tēšot baļķus. // pārn. Tikt izdarītam, parasti virzienā uz leju (par sitienu). ..laužņa sitienu krīt.. steidzīgi.. // pārn. Tikt izteiktam (parasti skarbi). ..krita vārds dažs skarbs. // pārn. Atrasties, būt novietotam stāvus lejup (parasti par ceļu). Būt ļoti stāvam (piem., par kalnu). <i>Ceļš uzved kalnā, tad lejup krīt aši.</i></p>	<p>4. <u>Strauji tikt virzītam, virzīties</u> (ar vēzienu) uz leju; arī būt novietotam virzienā uz leju. 3. pers. <i>Rokas nespēkā krīt gar sāniem.</i></p>	<p>4. <u>Tikt nonāvētam</u>. <i>Krist karā. Krist no ienaidnieka lodes. // Mirt, nobeigties (par daudzjiem). No lielā aukstuma mežā daudz kritušu dzīvnieku.</i></p>
<p>5. parasti 3. pers. <u>Nokarāties, arī nokarāties un skart (ko), atrasties vertikāli vai slīpi (uz kā, pāri kam) – par matiem, audumu u. tml. Brīvi krītoši mati.</u> // Nokarājoties veidot (vertikālas krokas) – par audumu, apģērbu; būt tādām, kas veido vertikālas krokas. ..drēbe krita no pleciem stāvās krokās kā mācītāja talārs...</p>	<p>5. <u>Nokarāties (pār ko), skart (ko), segties vertikāli priekšā vai slīpi (pāri kam); nokaroties veidot (krokas).</u> 3. pers. <i>Mati krīt pār pleciem.</i></p>	<p>5. 3. pers. <u>Strauji tikt virzītam, virzīties lejup</u> (par ķermeņa daļu). <i>Rokas bezspēkā krīt gar sāniem. // Ar vēzienu tikt strauji virzītam lejup. Cirvois krīt tieši blūķim pa vidu. // Strauji, sāpīgi skart. Sitienu, cirtieni krīt cits pēc cita.</i></p>
<p>6. parasti 3. pers. <u>Spīdēt (no kurienes, uz ko u. tml.) – par gaismu. Mest atspīdumu (kur).</u> ..lejup krita blāva gaisma. // Atrasties (uz kā, pāri kam) – par ēnu. <i>No kupļajiem matiem krita ēna uz augsto pieri.</i> // pārn. Tikt vērstam (uz ko) – par skatienu. <i>Viņa skatiens krīt uz meiteni.</i> // Izplatīties (pret kādu šķērslī) – par skaņu. ..lapu koku vainagi uztver ap 26% uz tiem krītošas skaņas..</p>	<p>6. <u>Izplatīties (kāda virzienā); atrasties (uz kā, pāri kam – par ēnu);</u> tikt vērstam (uz ko – par skatienu). 3. pers. <i>Saules stari krīt slīpi.</i></p>	<p>6. <u>Nokarāties (uz kā, kam pāri, kādā veidā); nokarājoties veidot (piem., krokas).</u> <i>Mati krīt pār pleciem, uz pieres. // Atrasties, būt novietotam stāvus lejup. Ceļš uzved kalnā, tad lejup krīt aši.</i></p>
<p>7. parasti 3. pers. <u>Klūt ar zemāku līmeni, plakt (par šķidrumu). Klūt zemākam (par šķidruma, ūdenstilpes līmeni). Kristies (1). Ūdens upē krīt.</u></p>	<p>7. <u>Kristies, klūt zemākam; pazemināties, samazināties.</u> 3. pers. <i>Ūdens līmenis turpinā krist.</i></p>	<p>7. 3. pers. <u>Parasti savienojumā ar „nost”, „arā” „laukā”:</u> nepiegult stingri, neturēties (kur klāt, apkārt, iekšā); <u>nebūt labi saturētām, nostiprinātām.</u> <i>Kurpes par lielām, krīt nost no kājām.</i></p>

<p>8. parasti 3. pers. <u>Pazemināties</u> (parasti par temperatūru); <u>kristies</u> (2). <u>Barometrs krīt.</u> // Kļūt zemākam, vājākam, arī neskanīgākam (par skaņām). <u>Kritošā intonācija.</u> // Pazemināties (par cenām); kļūt ar mazāku vērtību (piem., par akcijām); kristies. <u>Kaučuka cenas krīta.</u> // Samazināties kvantitatīvi (piem., par kādu daudzumu). <u>Banānu raža ik gadus krīt gandrīz vai par 10%.</u></p>	<p>8. <u>Tikt nonāvētam;</u> <u>mirt, nobeigties</u> (par daudzjiem). <u>Krist frontē, no lodes.</u></p>	<p>8. <u>Strauji vērties ciet; aizcirsties.</u> <u>Durvis krīt ciet.</u></p>
<p>9. <u>Iet bojā</u> (karā, kaujā). <u>Krist frontē.</u> // reti. Tikt nošautam, parasti medībās (par dzīvnieku). <u>Irbi šāvu, mednis krīta.</u></p>	<p>9. <u>Nokļūt</u> (nevēlamā situācijā, sliktos apstākļos); <u>nonākt</u> (īpašā psihiskā vai fizioloģiskā stāvoklī); <u>arī degradēties, morāli pagrīmt.</u> <u>Krist gūstā, nabadzībā, postā.</u></p>	<p>9. 3. pers. <u>Izplatīties</u> (kur, kādā virzienā) – <u>par gaismu.</u> <u>No laternas krīt blāva gaisma.</u> // Atrasties (uz kā, pāri kam) – par ēnu. <u>No kokiem krīt garas ēnas.</u> // Tikt vērstam (uz ko) – par skatienu, acīm. <u>Skatiens krīta uz jauno cepuri.</u></p>
<p>10. <u>Nobeigties</u> (par parasti daudzjiem, dzīvniekiem). <u>Ļoti bargās ziemās.. krīt arī staltbrīži.</u> // paretī. Mirt (parasti epidēmijā) – par cilvēkiem.</p>	<p>10. <u>Tikt ieņemtam</u> <u>kaujā, beigt preto-</u> <u>ties, nonākt</u> <u>pretin-</u> <u>ka varā; tikt likvidē-</u> <u>tam</u> (par valsts varu, <u>iekārtu</u>). 3. pers. <u>Cietoksnis krīt.</u></p>	<p>10. 3. pers. <u>Pazeminā-</u> <u>ties, kļūt zemākam</u> (par šķidrumu, tā līmeni); <u>pazemināties, samazināties</u> (piem., par temperatūru, spiedienu); <u>kristies.</u> <u>Ūdens līmenis upē lēnām krīt.</u> // Kļūt zemākam (par skaņām, balsi). <u>Krītošā intonācija.</u> // Samazināties, kļūt mazākam (par cenu, svaru, apjomu u.tml.); <u>kristies.</u> <u>Sezonas preču cenas krīt.</u></p>
<p>11. <u>Nonākt</u> (nevēlamā stāvoklī). <u>Krist nabadzībā.</u> // Nonākt (kādā, parasti nevēlamā, psihiskā vai fizioloģiskā stāvoklī). <u>Krist histērijā.</u> // Morāli pagrīmt, degradēties. Nonākt stāvoklī, ko sabiedrība uzskata par peļamu, necienīgu. <u>Krist (kāda) acīs.</u></p>	<p>11. <u>Tikt</u> (kādam), <u>nonākt</u> (kāda) <u>ričībā,</u> <u>lozējot, sadalot pie-</u> <u>ņākumus u.tml.</u> <u>Lielais laimests nekrita nevienam.</u></p>	<p>11. <u>Nonākt</u> (nevēlamā, bīstamā situācijā, apstākļos u.tml.). <u>Krist nežēlastībā.</u> // Nonākt (kādā, parasti nevēlamā) psihiskā vai fizioloģiskā stāvoklī. <u>Krist nesamaņā.</u> // Morāli pagrīmt, degradēties. <u>Zemu kritīs cilvēks.</u></p>

<p>12. <u>Tikt ieņemtam kaujā, nonākt pretinieka varā (piem., par pilsētu). Cietoksnis krīt. // Tikt gāztam, likvidētam (par varu, valsts iekaltu u. tml.). Tauta mostas. Patvaldībai jākrīt. // pareti. Zaudēt varu, augstu amatu, stāvokli. ..Ceplim jākrīt un jāatstāj direktora vieta..</u></p>	<p>12. <u>Nepiegult stingri, neturēties (kur klāt apkārt, iekšā); nebūt labi saturētā, nostiprinātā.</u> 3. pers., kopā ar vārdiem „nost”, „ārā”, „laukā”. <u>Kurpes krīt nost no kājām.</u></p>	<p>12. <u>Tikt ieņemtam kaujā; padoties. Uzbrukumā krita pilsēta. // Tikt gāztam, likvidētam; zaudēt varu. Beidzot krita Berlīnes mūris.</u></p>
<p>13. parasti 3. pers. <u>Tikt (kādam), nākt (kāda) rīcībā, parasti pēkšņi vai nejauši. Krīt sešnieks. // Vajadzēt (ko darīt, piem., izlozes rezultātā). ..viņam krita pirmajam lasīt..</u></p>	<p>13. <u>Strauji vērties (ciet); (aiz)cirsties, 3. pers., kopā ar vārdu „ciet”. Durois, vārti krīt ciet.</u></p>	<p>13. 3. pers. <u>Tikt (kādam), nonākt (kāda) rīcībā (lozējot, sadalot pienākumus u.tml.). Cerēt, ka kritīs lielais laimests.</u></p>
<p>14. parasti 3. pers.; parasti savienojumā ar „ciet”. <u>Strauji vērties ciet, tikt strauji vērtam ciet. Lādes vāks krīt ciet.</u></p>	<p>14. <u>Neiederēties, neieklauties (kur); tikt izņemtam (no kāda kopuma).</u> 3. pers. <u>Teikums krīt ārā no teksta stila.</u></p>	<p>14. <u>Mesties, brukt (kādam virsū). Suns krīt virsū svešiniekam. // Rāties, izteikt pārmetumus (kādam). Krist bērniem virsū par nepaklausību. Kāri, arī badīgi, sākt ēst (ko). Zēni kāri krīt virsū ēdienam.</u></p>
<p>15. parasti 3. pers.; parasti savienojumā ar „nost”. <u>Nepiegult, neturēties stingri klāt un slīdēt nost, atdalīties. Kurpes krīt nost.</u></p>	<p>15. <u>Nodoties (kam); aizrauties (ar ko).</u> <u>Viņš ir kritis uz grāmatām.</u></p>	<p>15. 3. pers.; sar. <u>Neiederēties, neieklauties (kur).</u> <u>Šādi vārdi krīt ārā no teksta stila. // Nebūt, nenotikt (par ko plānotu, paredzētu). Nakamā nodarbība krīt ārā.</u></p>
<p>16. <u>parasti savienojumā ar „ārā” Neturēties stingri (kur) iekšā, nespēt noturēties (kur) iekšā un velties slīdēt ārā (no turienes) – par cilvēkiem vai dzīvniekiem. Krist ārā no gultas.. // Neturēties stingri (kur) iekšā, netikt stingri saturētā un velties, slīdēt ārā (no turienes) – par priekšmetiem. Sēnes krīt ārā no pilnā groza.</u></p>	<p>16. <u>Brukt, grūt.</u> 3. pers.; sar. <u>Ēkas krīt kopā.</u></p>	<p>16. <u>Attiekties (uz kādu), skart (kādu) – par aizdomām, izvēli u.tml. Aizdomas par zādzību krīt uz kaimiņiem.</u></p>
<p>17. parasti 3. pers.; parasti savienojumā ar „ārā”. <u>Nebūt stingri iestiprinātā un neturēties iekšā, atdalīties, slīdēt ārā. Logam stikls krīt ārā. // Atdalīties no ķermeņa (par zobiem, matiem, spalvām). Mati krīt ārā.</u></p>	<p>17. <u>Kaitīgi iedarboties.</u> 3. pers. <u>Smēķēšana krīt uz plaušām.</u></p>	<p>17. sar. <u>Nodoties (kam).</u> <u>Jauneklis ir kritis uz motosportu. // Aizrauties (ar kādu), iemīlēties (kādā). Meitenes uz jauno aktieri krīt kā trakas.</u></p>

<p>18. sar. <u>Tikt nemtam ārā (no kāda veseluma, kopuma) netikt ievietotam iekļautam (kāda veselumā, kopumā). Nākamā rinda krīt ārā no teksta.</u> // Neiederēties, neiekļauties (kāda veselumā). // Nebūt, nenotikt (par ko plānotu). <i>Nākamā nodarbība krīt ārā.</i></p>		<p>18. 3. pers.; sar. <u>Kaitīgi iedarboties.</u> <i>Smēķēšana krīt uz plaušām.</i></p>
<p>19. parasti 3. pers.; sar. <u>Attiekties (uz kādu), skart (kādu) – piemēram, par aizdomām, izvēli.</u> <i>..viņas izvēle kritusi uz Ezernieku Jāni..</i></p>		
<p>20. sar. <u>Mesties virsū, uzbrukt (kādam) – par cilvēkiem. Uzbrūkot strauji ķerties (kādam, piemēram, drēbēs) – par cilvēkiem, Krist matos.</u> // Uzbrukt, mesties virsū (par dzīvniekiem). Uzbrūkot cieši tvert ar zobiem, knābi, nagiem u. tml. <i>Suns paskatījās ienācējā, bet virsū nekrita..</i></p>		
<p>21. parasti savienojumā ar „virsū”: sar. <u>Sākt bārt, rāt (kādu), sākt pārmest (kādam).</u> <i>..viņa pēkšņi krita virsū vīram. „Ko tu aiztīc, vecais ērms? Savu miesīgu bērnu..”// parasti savienojumā ar «starpā», «vidū». Sākt runāt, pārtraucot citu runātāju. <i>Vilis nekrīt starpā.</i></i></p>		
<p>22. sar. <u>Strauji mesties (pie ēdiena) un sākt steigīgi ēst. Krist virsū cepetim.</u></p>		
<p>23. sar. <u>Loti aizrauties (ar kādu), iemīlēties (kādā), censties iegūt (tā) simpātijas. Krīt kā mušas uz medu.</u> // Ļoti aizrauties (ar ko), dedzīgi nodoties (kam). <i>Sieva uz ģērbšanos un rotāšanos nav kritusi.</i></p>		
<p>24. parasti 3. pers.; sar. <u>Kaitīgi iedarboties.</u> <i>Balto āboliņu smēķē, bet tas nav labi, jo viņš krīt uz acīm.</i></p>		

POLYSEMY OF THE VERB *krist* 'FALL' IN THE LATVIAN LANGUAGE

Summary

This article describes one of the fundamental problems of lexicography: the representation of polysemy in dictionaries. Often the number of word meanings differs in explanatory dictionaries. For instance, the number of meanings of the verb *krist* 'fall' found in the "Dictionary of the Latvian Literary Language" is 24, in the "Dictionary of

the Latvian Language” – 17 and in the “Dictionary of the Contemporary Latvian Language” – 18 meanings.

Different research methods are applied in the analysis of the meaning system of the verb *krist*. In the article relations of the word meanings are analyzed paradigmatically, by applying the method of semantic component analysis, and syntagmatically, by applying the semantic conjunction approach. In addition, word meaning relations are analyzed by applying the prototype theory of cognitive linguistics.

After the analysis of definitions of the verb *krist* in the explanatory dictionaries of the Latvian language as well as the analysis of examples of the verb *krist* in the contemporary Latvian language corpus, the author concludes that it is possible to form a meaning system of the verb *krist* comprising 8 meanings.

LITERATŪRA

Bāliņa Rita 1972, Konteksta izmantošana verba leksiski semantisko variantu noteikšanā, in Rūdolfs Grabis (red.), *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*, Rīga: Zinātne, 255–273.

Dash Niladri Sekhar 2008, Context and contextual word meaning, *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 5(2), 21–31.

Evans Vyvyan 2007, *A glossary of cognitive linguistics*, Salt Lake City: The University of Utah Press.

Evans Vyvyan, Melanie Green 2006, *Cognitive linguistics. An introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Freimane Inta 1993, *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*, Rīga: Zvaigzne.

Freimane Inta 1984, *Latviešu valodas skaņu verbi. Distributīvs raksturojums*, Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.

Freimane Inta 1983, *Latviešu valodas skaņu verbi*, Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.

Freimane Inta 1976, Runāšanas verbu saistāmības īpatnības, in *Valodas sistēma*, Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte (= *LVU Zinātniskie raksti* 259), 81–106.

Freimane Inta 1975, Verbu tematiskā klasifikācija un saistāmība, in Marta Rudzīte (red.) *Verbu un frazeoloģismu saistāmība*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 3–56.

Jakaitienė Evalda 2009, *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Jakaitienė Evalda 1980, *Lietuvių kalbos leksikologija*, Vilnius: Mokslas.

Kuplā Ieva 2010, Polisēmijas termina un jēdziena izpratne, *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 14(2), 149–157.

Kuplā Ieva 2008, Latviešu valodas verba *nest* daudznozīmība prototipiskā skatījumā, in *Дни балтов и белые ночи. Тезисы докладов*, Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств Санкт-Петербургского государственного университета, 30–31.

Laua Alise 1981, *Latviešu leksikologija*, Rīga: Zvaigzne.

Laua Alise 1964, *Daži leksikoloģijas jautājumi*, Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* 1–8, Rīga: Zinātne, 1972–1996 (<http://www.tezaurs.lv/llvv>).

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*, Rīga: Avots, 2006 (<http://www.tezaurs.lv/lvv>).

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*, Rīga: 2003–2008 (<http://www.tezaurs.lv/mlvv>).

Oldere Laimdota 2008, Polisēmisku adjektīvu leksiski semantiskie sakari sinonīmiskā un antonīmiskā aspektā, in Brigita Bušmane (red.), *Letonikas otrais kongress, Valodniecības raksti* 1, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 223–230.

Oldere Laimdota 1997, Adjektīva *labs* semantiskā struktūra latviešu valodā, *Vārds un tā pētīšanas aspekti* [1], Liepāja: LPA, 74–81.

VPSV – Skujiņa Valentina (red.), *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*, Rīga: Latviešu valodas institūts, 2007.

Veidemane Ruta 1970a, Vārda nozīmes struktūra un daži leksikostilistikas jautājumi, in *Latviešu valodas un literatūras problēmas*, Rīga: Zvaigzne, 67–74.

Veidemane Ruta 1970b, *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija*, Rīga: Zinātne.

Гак Владимир Григорьевич 1990, Сочетаемость, in Виктория Николаевна Ярцева (ред.), *Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва: Советская энциклопедия, 483.

Кобозева Ирина Михайловна 2007, *Лингвистическая семантика*, Москва: КомКнига.

Ieva KUPLĀ

LU Latviešu valodas institūts

Akadēmijas laukums 1

LV-1050 Rīga

Latvia

[ieva.kupla@gmail.com]